

Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri

Hasan Duran

[Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü]

Özet

1946 yılında bağımsızlığını ilan eden Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkiler genel olarak sorunlu konular üzerinde yoğunlaşmış ve bu nedenle istikrarlı bir görüntüye sahip olamamıştır. İlk olarak Hatay'ın Türkiye'ye katılımıyla bunalım yaşayan ilişkiler, 1957 olayları, su ve terör sorununun gölgesinde bir türlü olması gereken seviyeye ulaşamamıştır. Terörle mücadele Türkiye'nin son 30 yıldır en fazla başını ağrıtan sorunlardan birisidir. Suriye'nin PKK terör örgütünün ülkesinde kamplar kurmasına ve örgütlenmesine izin vermesi, iki ülke arasındaki bunalımın savaşın eşliğine kadar gelmesine yol açmıştır.

1998 yılında iki ülke yetkililerinin Adana'da bir araya gelerek imzaladıkları protokol, ilişkiler açısından yeni bir sayfanın açılmasına vesile olmuştur. 2000'li yılların başında Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişikliği ve yeni dış politika anlayışı (komşularla sıfır sorun) Türkiye-Suriye ilişkilerini tarihlerinde görülmemiş şekilde iyileştirmiştir. Bu gelişme bütün Ortadoğu'yu 2011 yılında etkisi altına alan Arap Baharı'nın getirdiği değişim taleplerinin Suriye yönetimince maalesef reddedilip, halka karşı şiddete başvurusu üzerine eski görüntüsüne dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye | Suriye | Adana Protokolü | Arap Baharı
| Ortadoğu

Turkish-Syrian Relations after Adana-Protocol

Abstract

The relations between Turkey and Syria since the latter's declaration of independence in 1946 has generally been grounded on trouble-ridden matters and thus never been stable. First of all, the relations could not improve as it have long stayed under the shadow of several problems such as the joining of Hatay to Turkey, the events of 1950s, the disagreements over water and terror issues. The fight against terror has been the most troublesome problem of Turkey in the past 30 years. The Syria's allowing the PKK to build camps and organize within her territory, almost brought both countries into a war.

The officials of both countries met in Adana in 1998 and signed a protocol, which signified an opening of a white page between the two countries. The change in government in Turkey at the beginning of 2000s and the search for a new foreign policy approach (namely zero-conflict with neighbors) indeed uplifted the relations to an extent never before. The Arab Spring emerged in 2011 has been sweeping for old autocratic regimes. The resistance of Syrian government to transform in line with this movement and using violence against her own people turned the spring into winter in terms of Turkey-Syria relations.

Keywords: Turkey | Syria | Adana Protocol | Arab Spring | Middle East

Giriş*

Suriye, Türkiye'nin en uzun sınıra (877 km) sahip olduğu güney komşusu bir devlettir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki ilişkilerinde olduğu gibi Suriye ile olan ilişkileri de İmparatorluk mirasının bir parçasıdır. 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Suriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Fransız manda yönetiminin altına girmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını kazandığı 1946 yılına kadar olan ilişkileri Fransa üzerinden olmuştur. Bu dönemde Türk-Arap ilişkilerinin politik olarak gelişmesi, Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir.¹ Suriye ile ilişkiler de 1920'lerden itibaren bir yandan yaşanan olayların, diğer yandan toprak ve su rejimi konusunda karşılıklı talep ve iddialar ile Suriye'nin teröre verdiği desteğin yarattığı ortamda devam etmiştir.² 20 Ekim 1998 tarihinde PKK terör örgütüne karşı mücadelede işbirliği amacıyla Adana Protokolünün imzalanması, ilişkilerde dönüm noktası teşkil etmiş ve iki ülke ilişkileri anılan tarihten itibaren güvenlik, ekonomi, siyasi, kültür ve diğer alanlarda gelişmeye başlamıştır.

Öte yandan Türkiye-Suriye ilişkileri toplumsal düzeyde, hükümetler düzeyinden farklı bir görüntüye sahiptir. Suriye halkı, yönetimine göre Türklere karşı çok daha olumlu duygulara sahiptir. Halep bölgesinde yaşayan Türkenler olduğu gibi, çok sayıda Suriyelinin de Türkiye ile akrabalık bağları vardır. Dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 ve 2005 te Şam'a yaptığı ziyaretler Suriyeliler üzerinde olumlu intibalar bırakmıştır.³

* Bu çalışmanın ilk versiyonu 17-19 Mart 2012 tarihleri arasında Mısır'da yapılan ATCOSS'ta bildiri olarak sunulmuştur.

Suriye'nin Siyasal ve Toplumsal Yapısı

Suriye'nin siyasal ve toplumsal yapısı genel olarak Ortadoğu toplumlarından farklı değildir. İlk olarak Ortadoğu devletlerindeki siyasal rejimler dini ya da etnik ayrılığa veya tek bir aileye dayalıdır. Suriye'deki Sünni çoğunluk Alevi azınlık tarafından yönetilmektedir. İkinci olarak Ortadoğu devletlerinin çoğunun yönetiminde demokratik olmayan uygulamalar benimsenmiş, despot ve totaliter liderler bulunmuştur. Suriye'deki yönetim de otoriter ve totaliter bir yapıdadır. Üçüncü olarak iç veya dış politika tercihleri uluslararası demokrasilerde kabul görmüş kuralların dışında farklı yollarla belirlenmektedir. Örneğin: Suriye'de son bir yılda yaşanan olaylarda din, ideoloji, servet, etnik köken ve tarihi rekabetler görülmüştür. Son olarak demokrasilerde önem taşıyan siyasal katılım Ortadoğu toplumlarında sınırlı ve çok azdır. Örgütlü sivil toplumu görmek de son derece zordur.⁴

1946 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla beraber istikrarsızlığın hâkim olduğu, askeri darbelerin birbirini izlediği Suriye'de "Arap Sosyalist Baas Partisi" 1963 tarihinde askeri darbe sonucu yönetimi ele geçirmiş olup, halen iktidardadır. 1970 yılında Hafız Esad'ın yönetimi ele geçirmesinden sonra, 1972 yılında Baas Partisi ile birlikte hukuken faaliyet göstermesine izin verilen Arap milliyetçisi ve sosyalist çizgideki toplam 10 parti "Ulusal İlerici Cephe" çatısı altında birleştirilmişlerdir. Bununla birlikte, 1973 tarihli Suriye Anayasasının 8. maddesine göre, Baas Partisi "toplumun, devletin ve Ulusal İlerici Cephe'nin lideri" konumundadır.⁵

1963 yılından beri iktidarda bulunan Baas Partisi, iktidarını kısmen Ulusal İlerici Cephe içindeki diğer partilerle paylaşmakta olup, bu çerçevede Halk Meclisi ve Hükümette Baas Partisinin yanı sıra söz konusu partiler de temsil edilmektedir. Bununla birlikte, muhalif partiler rejime bağımlı ve alternatif olamayan partilerdir. Gerçek muhalefet ya bastırılmış ya da sürülmüştür. Suriye'de asıl iktidar Cumhurbaşkanı'nın elinde bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda Baas Partisi Genel Sekreteri (Genel Başkanı), Ulusal İlerici Cephe Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanıdır. Cumhurbaşkanı 7 yılda bir halkoyu ile seçilmektedir ve seçilme sınırı yoktur.

Suriye toplumunun etnik açıdan görece homojen ancak dinsel ve mezhepsel açıdan heterojen bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Etnik açıdan bakıldığında nüfusun %85'ine yakını Suriyeli Araplar oluşturmaktadır. Etnik azınlıklar olarak %8-10 arası Kürtler, %4 civarında Türkmenler ve %3'lük Ermeni nüfus bulunmaktadır. Dinsel ve mezhepsel açıdan bakıldığında ise farklı bir tablo ile karşılaşılacaktır.⁶ Ülkenin %70'ine yakını Sünni Müslümandır. Etnik azınlık Kürt ve Türkmenler çoğunluk, Sünni Müslüman gruba dâhildir. Diğer Müslüman mezhepsel azınlıklar; Arap Aleviler (Nusayriler), Dürziler ve İsmaililer'dir. Bunun yanı sıra önemli oranda Hıristiyan topluluklar yer almaktadır.⁷

Suriye'deki muhalefetin arasında daha eski ve daha derin bölünme, Araplar ile nüfusun yaklaşık % 10'nu oluşturan Kürtler arasındadır. Arapça konuşan çoğunluğun siyasal ve kültürel üstünlüğüne dayalı Baas rejimi, yaklaşık 300 bin civarındaki Kürt nüfusuna vatandaşlık hakkı tanımamaktadır. Kürtlerden şüphe duyan Baas rejimi, aynı zamanda Araplaştırma politikası uygulamıştır. Ancak 2011 yılındaki gösteriler nedeniyle Beşar yönetimi Haseke'de yaşayan Kürtlere kimlik çıkarılarak, vatandaşlığa kabul edileceklerini açıklamıştır.

Bir diğer ayrılma noktası da Şiiilerle Şii olmayanlar olmayanlar arasındaki mezhepsel bölünmedir. Suriye nüfusunun yaklaşık %12 sini oluşturan Şiiiler ülkenin kuzeybatısında dırlar. Baas rejiminde özellikle güvenlik ve istihbarat alanlarında üst düzeyde görevlere getirilmişlerdir. Ülke'deki bürokratik eliti bu grup kontrol etmektedir. Suriye'de rejimin kapalı yapısının doğurduğu bir sonuç; Soğuk Savaş'tan çıkmamış bürokratik yapısı, tahakküm altındaki medyası, farklı istihbarat ve polis örgütleri ile örülmüş güvenlik ağı, her dönem Suriye hakkında bilgi edinmeyi zora sokarken, ülke içinde yaşayanların mahkûm olduğu bu "bilgisizlik" Suriye'deki dengelerin sağlıklı olarak okunmasını ve değerlendirilmesini engellemektedir.⁸

Suriye'yi farklı kılan en önemli faktör güvenlik birimlerinin yapısıdır. Suriye'de güvenlik birimleri, bir açıdan rejimin kendisi demektir. Sivil ve askeri güvenlik birimlerinin kilit noktalarında Arap Şiiiler bulunduğundan, güvenlik birimleri rejime yönelik başkaldırıyı kendi varlıklarına tehdit olarak algılamakta ve tamamen Esad yönetiminin yanında yer almaktadır.⁹

Cumhurbaşkanı Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde vefat etmesi üzerine, o sırada 34 yaşında olan oğlu Beşar Esad'ın Cumhurbaşkanı olabilmesi için, Anayasada değişiklik yapılarak Cumhurbaşkanlığı yaş sınırı 40'tan 34'e indirilmiş ve Beşar Esad 10 Temmuz 2000 tarihinde düzenlenen referandumda % 97.29 oranında oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Beşar Esad, 27 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen referandumda da oyların % 97.62'sini alarak ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰ Ancak, bu seçimler gerçek anlamda özgür seçim özelliği taşımamaktadır.

Hafız Esad dönemi Suriye dış politikasının ideolojik temeli laik Arap milliyetçiliğine dayayan Baas ideolojisi olmuştur. Bu politikanın nihai hedefini ise "Büyük Suriye" ideali oluşturmuştur. Ancak bu ideal, şartların değişmesiyle revizyonist niteliğini zamanla kaybetmiştir. Özellikle Beşar Esad'ın görevi devralmasıyla birlikte bu ideal Suriye'nin bölgedeki prestijini sağlamaya doğru yön değiştirmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak ve terörist devletler listesinden çıkmak, Beşar Esad'ın hedefleri arasında yer almıştır.¹¹

Suriye’de Muhalif Girişimler

Tarihsel olarak, Suriye’deki Baas rejimine muhalif olanlar reform yanlıları ve rejimde değişiklik isteyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹² Hafız Esad’ın ölümü ile birlikte Suriye toplumunda siyasi reformlar üzerine ciddi bir tartışma süreci de başlamıştı. Reform tartışmalarına liderlik eden toplumsal grupların başında ise ülkenin entelektüel, aydın, hukukçu, gazeteci, sivil toplum kuruluşları ve akademik camiadan oluşan kişi ve kurumlar gelmektedir.¹³

Eylül 2000’de Beşar Esad’ın iktidara gelmesinden iki ay sonra, önde gelen 99 aydın, sanatçı ve fikir insanı, Suriye toplumunun bütün parçalarının siyasal katılımının artırılması için “99’lar Bildirisi”ni imzalayıp yayınladılar. İmzacılar idari, ekonomik ve yasal reformların yanısıra spesifik olarak şu taleplerin altını çizmişlerdir: 1963’ten beri yürürlükte olan sıkıyönetim ve olağanüstü hal yasalarının kaldırılması; siyasi tutuklular, düşünce suçluları, tehcir ve sürgün edilenleri de kapsayan genel af ilanı; hukuk devletinin kurulması, siyasal ve entelektüel çoğulculuğun sağlanması; toplantı, basın ve ifade özgürlüğünün tanınması ve her türlü sansürün sona ermesi.¹⁴ Fakat Şam Baharı olarak adlandırılan bu muhalif sivil inisiyatif hareketi uzun soluklu olmamış, 2001 Şubatından itibaren ters rüzgarlar esmeye başlamış ve nihayetinde Esad yönetimi iktidarını sürdürmüştür. Bu gelişme, iktidar ve muhalefet (halk) arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.

Esad rejimine karşı ikinci bir muhalefet dalgasının 2003 yılında Irak iş-galiyle sonuçlanan Körfez Savaşı’yla başladığını söyleyebiliriz. Suriye’de kurumsal değişikliklerin olmaması ve yönetimin Irak ve Lübnan politikalarının ABD tarafından eleştirilmeye başlamasıyla, -özellikle ABD ve Fransa’dan-muhalifler BM aracılığıyla gelecek tepkilere karşı yönetimin reform sürecini başlatacağı beklentisine sahip oldular. Yönetim artan uluslararası baskılar sonucu muhalefetin reform çağrılarını engelleyemedi.¹⁵ Muhalifler ve sivil toplum bir takım komiteler oluşturarak, toplumun tüm kesimlerine çağrılar yapmışlar ve yönetimi, reformları bir an önce hayata geçirmeye davet etmişlerdir. İkinci muhalefet dalgası da 2006 Mart’ında bastırılmış, çok sayıda yazar, gazeteci, aktivist akademisyen ve muhalif tutuklanmıştır.

Bütün olumsuz gelişmelere rağmen muhalifler örgütlenme çabalarını sürdürmüşler; ama Esad yönetimi, muhalefeti ve sivil toplumu bastırmaya ve etkisizleştirmeye yönelik -bir anlamda dikensiz gül bahçesini devam ettirmek için- muhaliflerin susturulması politikasını sürdürmüştür. Bu dönemdeki en önemli gelişme, muhalefetin ve sivil toplumun görüşlerinin toplumun farklı kesimleri arasında zemin bulması olmuştur. Çünkü bu zemin 2011 yılında bütün Ortadoğu’yu etkileyen Arap Baharı/Arap Uyamışı hareketlerinin Suriye’ye de ulaşmasını sağlayacaktır. Şubat 2011’de başlayan üçüncü dalga muhalefet hareketi artık ilk ikisinden çok farklı bir görünüme sahiptir.

Suriye’de Arap Baharı sürecinin fitilini ateşleyen olay; ülkenin Dera kentinde “Hürriyet isteriz” diye duvarlara yazı yazan Suriyeli gençlere, Esad’ın kuzeni olan Dera valisi tarafından işkence yapılması ve öldürülmesidir.¹⁶ Olayın duyulmasıyla birlikte, 2011 yılının Mart ayında Dera’da reform isteyerek başlayan gösteriler ülke geneline yayılmaya başlamış ve Şam, Halep, Hama, Lazkiye ve Banyas gibi şehirlere de sıçrayarak Esad yönetimine karşı muhalefet dalgasına dönüşmüştür.

Beşar Esad başlangıçta gösterileri ciddiye almamış ve protestocuları dış odaklarca desteklenen teröristler olarak tanımlamıştır. Ülkede gösterilerin birçok kente yayılması ve protestocuların rejim değişikliği taleplerini daha yüksek bir sesle dille seslendirmeleri üzerine, Esad ülkede yaşanan olayları sona erdirmek amacıyla bir takım politik kararlar almaya başlamıştır. Hükümetin istifasını kabul etmek, askeri kadrolarda rotasyon, tutukluların serbest bırakılması gibi hamleleri içeren bu yeni politikalarını Beşar Esad yeni bir anayasa yapılabileceğini söyleyerek devam ettirmiştir. Atılan adımları yeterli bulmayan muhalifler, Esad’ın iktidarını kurtarmak amacıyla hareket ettiğine inanarak yönetime karşı protestolarını sürdürmüşler ve gerilim artmaya devam etmiştir. Esad’ın olayları şiddete başvurarak kanlı bir şekilde bastırmaya çalışması da ülkeyi adı konmamış bir iç savaşa sürüklemiştir.¹⁷

Rejimin orantısız tepkisi, ölçsüz şiddet uygulaması Suriye’de Arap baharının Tunus ve Mısır’dan ayrı bir görüntü sergileyerek daha sancılı bir görünümüne bürünmesine yol açmıştır. Söz konusu ülkelerde büyük kentlerde başlayan gösteriler nihai sonuca yine büyük kentlerde ulaşmıştı. Fakat Suriye’ye bakıldığında Esad rejiminin kalesi konumundaki başkent Şam, hala ayakta durmakta ve şehirde güvenlik üst düzeyde tutulmaktadır. Bunun yanı sıra ülkede bulunan mezhepsel ayrılık, rejimin lehinde etki etmektedir. Uzun yıllardır iktidarda bulunan Esad ailesinin Şii azınlığa mensup olması, Suriye’de komuta kademesinin büyük bir bölümünün Şiilerden oluşmasını sağlamış, böylelikle ordu, rejime sadık bir duruş sergilemiştir. Dolayısıyla, Arap baharı süreci Suriye’de henüz tamamlanmamıştır. Tunus’ta başlayan olayların Suriye’ye ulaşmasıyla birlikte, Esad liderliğindeki Suriye hükümetinin seçilmiş askeri birlikleri, istihbarat servisleri ve rejim yanlısı sadık milisler, ülkede oluşan muhalif grubu bastırmaya çalışmışlardır.¹⁸

Mart 2011’den beri 10 binden daha fazla kişinin hayatını kaybettiği olaylarda, Esad’ın iktidarının ayakta kalmasını sağlayan dış dinamikler vardır. Bunlar, Suriye ile uluslararası alanda belirli çıkarları paylaşan Rusya, İran, Çin ve Hindistan’dır. Bu ülkeler Suriye’deki insanlık dramını görmezden gelip “Arap Baharı’nı emperyalistlerin Suriye’de emellerini gerçekleştirmek için kurguladığı bir süreç” olarak değerlendirmekte ve Esad iktidarını desteklemeye devam etmektedirler.¹⁹ Özellikle Rusya’nın ve Çin’in Suriye’deki olaylarla ilgili izlemiş oldukları politikalar, Birleşmiş Milletler’in sorunun çözümlü ve barışın sağlanması için etkin bir şekilde devreye girmesine engel ol-

muştur. Esad'ın görevden ayrılması, silah ambargosunun uygulanması ve ağır yaptırımların uygulanması vb. talepleri içeren Güvenlik Konseyi kararlarını veto eden Rusya'nın tehditleri etkili olmuş ve bu tür kararlar alınamamıştır.²⁰ Diğer taraftan, Suriye ile müzakereler devam ederken, Güvenlik Konseyi üyesi tüm devletlerin askeri müdahale seçeneğini de dışlamışlardır. Askeri isteksizlik/hareketsizlik sadece Rusya ve Çin'in tutumundan kaynaklanmamıştır.²¹

Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere Arap Ligi ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin Arap Baharı ve özelde de Suriye'de izlemiş oldukları politikalar, Uluslararası Af Örgütü'nce eleştirilmiştir. Örgütçe hazırlanan raporda Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Arap Birliği gibi uluslararası örgütler tutarsız davranmakla, çifte standart uygulamakla suçlanarak, yaşanan insan hakları ihlalleri konusunda, diğerlerine göre bazı ülkelere daha sert tutum takınılması çifte standart olarak değerlendirilmiştir.²²

Suriye'de yaşanan kriz bitmediği gibi, komşu ülkelere de sıçramıştır. Lübnan'ın Trablus ve Beyrut şehirlerinde, Esad yanlıları ve karşıtlarının arasında (Şiiler ve Sünniler) çatışmalar çıkmış, ölen ve yaralananlar olmuştur.²³ Bu olay Türkiye'nin istediği bir gelişme olmadığı gibi, aksine çatışmaların bölgeye yayılmasına yol açabilecek önemli bir risk olarak altı çizilmiştir.²⁴ Arap Baharı'nın 2011 yılında Suriye'ye sıçraması ile ülkede uzun yıllardır üstü örtülen yeni toplumsal dinamikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dinamiklerden biri Türkiye açısından akraba topluluk olması nedeniyle ayrı bir önem taşıyan Suriye Türkmenleridir. Suriye'de 1,5 milyon civarında Türkçe konuşan ve 2 milyona yakın dilini unutmuş Türkmen yaşamaktadır. Suriye'nin sosyal yapısının heterojen niteliği göz önünde bulundurulduğunda bu rakam siyasal süreçte etkisi bakımından önemlidir.²⁵ İç savaşa dönüşen süreçte, Suriye Türkmenlerinin en büyük beklentisi, yeniden yapılanan devlet sistemi içerisinde Suriye halkını oluşturan asli unsurlardan biri olmaktır.

Genel Olarak Türkiye-Suriye İlişkileri

İlk olarak 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş; II. Dünya Savaşı sonrası bloklara ayrılan dünyada Türkiye ve Suriye'nin çıkarlarını farklı bloklarda görmeleri, Ortadoğu'da gelişen olaylarda bu iki ülkenin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkileri Ortadoğu'da gelişen olaylara paralel olarak gerginleşmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer sorun "su sorunu"dur. Soruna konu olan nehirler; Türkiye'den doğup Suriye üzerinden Irak'a oradan da Basra Körfezi'ne akan Fırat Nehri, Türkiye'de doğup havzası içine Suriye'yi de alarak Irak topraklarından Basra körfezine dökülen Dicle Nehri ve Lübnan kaynaklı olmakla birlikte su potansiyeli ve paylaşımı açısından Suriye-Türkiye sınırını oluşturan Asi Nehridir. Bu nehirler ile ilgili anlaşmazlıklar 1960'lı yıllarda sorun olmaya başlamış ve 1980'lerden itiba-

ren önemini artırmış, Türkiye'nin başlattığı projeler dolayısıyla yoğunluk kazanmış ve Türkiye Suriye ilişkilerinde hatta Türkiye-Irak ilişkilerinde önemli ölçüde etkili olmuştur.²⁶

Türkiye'nin, Fırat ve Dicle Nehirlerinin havzaları içinde yapmayı planladığı ve bölgenin en büyük yatırımlarından birisi olan GAP projesine karşı Suriye, farklı bir politika uygulamış özeldir Türkiye'ye, genelde ise bölgeye istikrarsızlık verecek biçimde terör örgütüne destek vermiştir. Kuruluşundan itibaren örgüt militanlarına verdiği her türlü destek ile PKK terör örgütünün gelişmesinde Suriye'nin büyük katkıları olmuştur. Bölgenin hassas dengeleri içerisinde kendisine etkili koz olarak terörü seçen Suriye yönetimi, bu silahı kendi tarihsel amaçları uğrunda hiç çekinmeden kullanmıştır. Başta Hatay ve yöresi üzerindeki hak iddiaları ile 1960'lardan itibaren önem kazanan ve 1980'lerde sorun haline gelen su konusuna karşı, Türkiye'deki ayrılıkçı hareketler üzerinden Türkiye'yi sistematik bir biçimde güçsüzleştirme politikalarını uygulamıştır.

Suriye, terör örgütüne desteğini sistemli bir şekilde 1990'larda da sürdürmüş, ancak 1998 yılında gelinen noktada Türkiye'nin, Suriye'nin terör politikasına tahammül edemeyecek konuma gelmesiyle, ilişkiler bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Türkiye, 1990'ların başında artan PKK terörüne karşı gerekli önlemleri almaya çalışırken örgüte destek verdiği düşünülen gruplar ve ülkelerle görüşmüştür. Bu görüşmelerde amaç, terör örgütüne verilen desteğin kesilmesini sağlamak ve Türkiye'nin enerjisini yıllardır tüketen terör sorununa çare bulmaktır. Bu minvalde Türkiye-Suriye ilişkilerinde de hareketlilik olmuştur. Türkiye'nin baskısı sonucunda 1992 senesinde iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonunda bir güvenlik protokolü imzalanmış, 1993 yılında Suriye, PKK'yı terörist örgüt olarak kabul etmiş ve ikili görüşmeler ve Türk tarafının ısrarlı tutumu sonucunda Bekaa'daki PKK kampının kapatılması kararı almıştır.²⁷

23 Ocak 1996'da verdiği notada Türkiye, Suriye'yi: Su sorununa ilişkin kendi lehine bir çözümü Türkiye'ye dayatmak için ayrılıkçı PKK hareketini kullandığı ve Türkiye'nin uğradığı kayıpların baş sorumlusu olduğu, PKK'yı ve liderini topraklarında barındırdığı için, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na göre bunu bir saldırı kabul ettiğini bildirerek uyarmıştır. Suriye'den PKK'nın tüm faaliyetlerini derhal durdurmasını, suçluları yargılamasını ve yardımcılarıyla birlikte Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye teslim etmesini istemiştir. Türkiye, PKK'nın faaliyetleri nedeniyle uğradığı zararlar dolayısıyla Suriye'den tazminat isteme hakkını saklı tuttuğunu belirterek; PKK ve Öcalan'ı barındırdığı sürece, Suriye'ye karşı her türlü önleme başvurma hakkına sahip olduğunu ve bu hakkını uygun gördüğü zamanda kullanacağını bildirmiştir.²⁸

1998 Adana Protokolü Sonrası İlişkiler

Türkiye, 2000’li yılların başında izlemeye başladığı komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde, köklü toplumsal, tarihi ve kültürel bağlara sahip olduğu Suriye’yle ilişkilerini, her bakımdan geliştirmeye son on yılda büyük önem atfetmiştir. Bölgenin barış, güvenlik ve istikrarı ile sürdürülebilir ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunmak amacıyla kurulan Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ve vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması, bu yönde atılmış somut adımlardır. Bunlar yapılırken temel hedef iki ülke halkları arasında karşılıklı güven ve işbirliği tesisidir.²⁹

2000 yılında Hafız Esad’ın ölmesi ve oğlu Beşar Esad’ın iktidarı devralmasıyla Türkiye-Suriye ilişkileri ivme kazanmıştır. Özellikle dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in ilk resmi ziyaretini Suriye’ye Hafız Esad’ın cenaze töreni için yapmasının, Suriye’de olumlu yansımaları olmuş ve Türkiye’yle ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilmiştir. İlişkilerin gelişmesinde gerek ülkemizin gerekse 2000 yılında Suriye Cumhurbaşkanı olan Beşar Esad’ın, ikili ilişkilerin tüm alanlarda geliştirilmesine önem atfetmesi ve bu yönde her iki tarafça da gayret gösterilmesi etkili olmuştur. Bu çerçevede, iki ülke arasında cumhurbaşkanı, başbakan, bakan ve diğer düzeylerde karşılıklı ziyaret ve temaslar da artmıştır.

2000 yılının Temmuz ayında iktidara gelen Beşar Esad, ilk yıllarında içinde Batılıların “Şam Baharı” olarak adlandırdıkları siyasi, ekonomik ve toplumsal bir liberal açılım programı başlatmıştı. Beşar Esad’ın başa gelmesiyle Türkiye-Suriye ilişkileri daha olumlu bir çizgi izlemeye başlamış; taraflar, çatışmaya yol açacak sorunları vurgulamak yerine işbirliğini geliştirmenin yollarını aramışlardır.³⁰ Türkiye ve Suriye’nin yakın ilişkileri ülke ve bölge güvenliği açısından da son derece önemlidir. Beşar Esad, 2001 Eylül’ünde ABD’de meydana gelen terörist saldırılar sonrası, Batı Dünyası ile oluşan uçurumu kapatma ihtiyacını şiddetle hissettiği için, Batı ile ilişkilerde daha pragmatik bir çizgi izlemiştir. Türkiye ve Suriye’nin, Irak’ın geleceğine yönelik meşru kaygıları vardır ve ayrıca, bölgenin barış ve istikrarına olumlu katkıda bulunabilmek için olası işbirliğini artırmaları gerekmektedir.³¹

Bu çerçevede ilk olarak Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam, Türkiye ile ilişkilerin yeniden canlandırılması için Ankara’ya gelmiştir. Haddam, iki günlük ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’e Esad’ın iyi niyet mesajını iletirken, ilişkilerin siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda artırılması konusunda kararlı olduklarını bildirmişti.

Siyasal ziyaretlerle yumuşatılan zemin, ilerleyen dönemlerde askeri alanlara da yayıldı. 2001’de iki kez Türkiye’ye resmi ziyaret düzenleyen Suriye askeri delegasyonu, bölgede stratejik bir değişimin ilk adımını atmıştı. Türkiye ise daha önceki dönemde İsrail ağırlıklı bölgesel politikaları biraz olsun dengeye sokmaya başladığı izlenimi vermek ve iki taraf arasındaki güven inşasında etkisi olacağını dikkate alarak, ileriki yıllarda ortak askeri tat-

bikatların da gündeme gelebileceğini açıkladı. Böylece Öcalan'ın Suriye'den kovulmasının ardından geçen süre içinde Suriye-Türkiye ilişkileri hemen her alanda normale dönmeye başlamıştı.

2001 yılında George W. Bush'un ABD Başkanı seçilmesi ve ardından gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, Suriye'nin uluslararası sistemden tecrit edilmesi sürecinin başlangıcı olarak alınabilir. ABD'nin Irak işgali ve Ortadoğu'ya yönelik tek yanlı güvenlikçi politikaları, Suriye'yi birçok iç ve dış tehditle ve artan güvenlik kaygıları ile yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Suriye petrol rezervleri bakımından sınırlı kaynağı olan bölgedeki nadir Arap devletlerinden biridir. Bu nedenle ABD'nin Suriye politikası, petrole yönelik değil, İsrail'in güvenliğine yöneliktir. İsrail'in güvenliği, Filistin ve Lübnan sorunlarının çözümüne bağlıdır.³² Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, bu dönemde bir taraftan tehditler ve fırsatlar arasında denge kurmaya, diğer yandan da iktidarı elinde tutmaya gayret gösterdi.³³

Türkiye, Irak'ın işgali sonrasında ABD ve İsrail'in Suriye'ye yönelik olası bir saldırıyı gündeme getirmelerine tepki göstererek Suriye'ye destek vermiştir. ABD'nin Irak'ın kuzeyinde kurmak istediği Kürt Devletine yönelik endişeler, Türkiye-Suriye ve İran arasında işbirliğinin artmasına yol açmıştır.³⁴

Suriye'nin, olası ABD müdahalesine karşı, komşularıyla iyi ilişkiler kurmak için ilk Türkiye ziyaretini Ocak 2004'te yapan Beşar Esad'ın bu girişimi, tüm bölgede olumlu karşılanmıştır. Beşar Esad'ın bu ziyareti 1946 yılından beri Suriye'den devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması nedeniyle de tarihsel bir anlam taşımış ve iki ülke ilişkilerini şekillendiren önemli bir hamle olmuştur. Aralık 2004'te Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye'ye gerçekleştirdiği iki günlük ziyaret, Türkiye-Suriye arasındaki yakınlaşmayı sağlamlaştırmıştır. Yine aynı yıl gerçekleşen ziyaretler sonucu; iki ülke arasında ticaret hacminin artırılmasından vize işlemlerinin kolaylaştırılmasına, sınırdaki mayınlı bölgelerin temizlenmesinden iki ülke arasında serbest ticaret antlaşmasının kararlaştırılmasına kadar bir dizi gelişme yaşanmıştır.

2005 yılındaki Hariri suikastından sonra Suriye'ye yönelik uluslararası baskıların arttığı dönemde bile Türkiye, ilişkilerini geliştirmekten yana tereddüt etmemiş, 2008'deki Suriye-İsrail barış görüşmelerinde arabuluculuk rolü üstlenerek ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ile Suriye arasında giderek gelişen ilişkiler, iki ülke arasında ticaret, yatırım ve turizm alanlarındaki ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede, 1 Ocak 2007 tarihinde Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle ikili ticaret hacminde kayda değer artış yaşanmış ve ticaret hacmi 2006 yılındaki 796 milyon dolardan 2010 yılında 2,5 milyar dolara yükselmiştir (Türkiye'nin ihracatı 1,85 milyar ve ithalatı 663 milyon). Aynı şekilde, Türk firmalarının Suriye'deki yatırımlarında da önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Diğer yandan, 2009 yılında imzalanan Vize Muafiyeti Anlaşması sonucu, Türkiye ile Suriye arasındaki

turistik ziyaretlerin sayısı iki kattan fazla artmıştır (2010 yılında Suriye'yi ziyaret eden Türk vatandaşlarının sayısı 1,6 milyon ve Türkiye'yi ziyaret eden Suriye vatandaşlarının sayısı yaklaşık 900 bin).

Cumhurbaşkanı Esad'ın 2009 Eylül ayında ülkemizi ziyareti sırasında, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına ilişkin olarak imzalanan ortak siyasi bildirge, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Başbakanlar başkanlığında kurulan ve her iki ülkeden 10'dan fazla bakanın üye bulunduğu YDSK'nın Bakanlar düzeyindeki ilk toplantısı 13 Ekim 2009 tarihinde Halep ve Gaziantep'te, Başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı ise 23 Aralık 2009 tarihinde Şam'da gerçekleştirilmiştir. Halep-Gaziantep toplantısı sırasında iki ülke sınırında Vize Muafiyeti Anlaşması, Şam'daki toplantı sırasında ise iki ülke arasında siyasi, güvenlik, sağlık, tarım, ticaret, enerji, ulaştırma, su, eğitim, bilim, kültür, çevre ve diğer bazı alanlarda toplam 50 anlaşma imzalanmıştır.

2009 yılı ekim ayında taraflar karşılıklı olarak vize uygulamalarını kaldırmışlar ve insani hareketlilik ile ticari ilişkilerin hızlanmasının önündeki engelleri kaldırmışlardır.³⁵ YDSK'nın 2010 yılında yapılan Bakanlar (2-3 Ekim, Lazkiye) ve Başbakanlar (20-21 Aralık, Ankara) düzeyindeki toplantılarında ise toplam 13 belge daha imzalanmıştır. 10 Haziran 2010 tarihinde İstanbul'da Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleştirilen bir toplantıda Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Bu mekanizma ile dört ülke arasında insanların ve malların serbest dolaşımının sağlanması ve siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda daha fazla işbirliği yapılması amaçlanmaktadır. Yakın ilişkiler içinde olan Türkiye ve Suriye uzun yıllar boyunca yapamadıkları sınır aşan suların kullanımına ilişkin işbirliğini, değişen bölge dengeleri, iki ülkenin iyi ilişkileri ve ortak çıkar algıları ile gerçekleştirme sürecine girmiştir. Bu çerçevede Asi Dostluk Barajı'nın 6 Şubat 2011 tarihinde temelinin atılması ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi bakımından en iyi örnektir.³⁶

Suriye Krizinde Türkiye'nin Tutumu

Türkiye'nin dış politikası açısından Ortadoğu'nun ve bölgedeki komşu ülkelerin istikrarı son derece önemlidir. Bu nedenle Suriye'de son dönemde meydana gelen toplumsal olaylar, hem Suriye'nin, hem de genel olarak Ortadoğu bölgesinin barış ve istikrarı bakımından tehdit niteliğindedir. Türkiye, Suriye'deki durumun daha kötüye gitmesini arzu etmemekte ve bu amaçla Suriye yönetimine halkın taleplerinin karşılanması doğrultusunda reformlar yapmasını telkin etmekte, bu konuda Suriye yönetimine gerekli katkı ve yardımı sağlamaya hazır olduğunu da bildirmektedir.³⁷

Türkiye, bir yıldan daha fazla süren muhalif hareketler konusunda dış politikasının değişmez ilkelerini dile getirerek cevap vermekte ve bu prensiplerin çerçevesi dışında, Suriye'deki duruma yönelik bir tutum içerisine gir-

meyeceğini belirtmektedir. Suriye'deki durumu sadece bölgesel değil, ortak bölgesel ve uluslararası çaba gerektiren bir sorun olarak görmektedir. Suriye'deki sorunun ortak sorumluluk alanı içerisinde olduğunu ve hiçbir tarafın bu sorumluluğu tek başına taşıyamayacağını vurgulamaktadır.

10-15 yıl önce savaşın eşğine geldiği bir ülke olan Suriye'yi, izolasyonun en fazla uygulanmaya çalışıldığı dönemde, komşularla sıfır sorun perspektifi içinde Batılı müdahaleden koruyan Türk dış politikası, 2011 yılı itibariyle zorlu bir imtihanla karşı karşıya kalmıştır.³⁸ Sorun ilk ortaya çıktığında Türkiye, Suriye yönetimini defalarca ciddi, hızlı ve etkin reformlar yapması için uyarılarda bulunmasına rağmen, bu diplomatik girişimleri başarısız olunca, Esad rejimine baskı uygulayan devletlerin önde gelenlerinden biri oldu ve diğer devletler de Türkiye'nin tutumuna benzer bir tavır takındılar.³⁹

Türkiye, Esad rejimini ikna yöntemini kullandı; bu metodun işe yaramaması üzerine, rejime karşı daha net bir tavır almak zorunda kaldı. Suriye halkına verdiği moral destekle birlikte sınırlarını Suriyeli "misafirlere" açması ve daha da önemlisi muhalefetin ülkede organize olmasının yolunu açması, bu süreçte attığı somut adımlardır.⁴⁰

Bu noktadan hareketle Türkiye, Arap Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi ile bölgesel gücü etkinleştirmeye ve aynı zamanda uluslararası toplumdaki, özellikle de BM Güvenlik Konseyi'nden garantiler elde etmek için çabalamaktadır. Ancak, Güvenlik Konseyi'nin, Rusya ve Çin'in muhalefeti nedeniyle bu garantileri verememesi sonucu, en azından ABD ve AB'nin vereceği net ve güçlü destekle sağlanacak çözümler aranmaktadır. Türkiye'nin Suriye'de yaşanan olaylara karşı tek başına yapabileceği girişimler oldukça sınırlıdır. Uluslararası aktörlerin devreye girmesini sağlayarak onlarla koordineli ve yerel unsurları da içeren politik süreçler geliştirmelidir. Beşar Esad'ı ikna etme girişimlerini de sürdürmelidir.

Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen stratejik hedef, ülkenin bölünmeden, parçalanmadan, barışçıl bir şekilde kademeli olarak demokratikleştirilmesidir. Bunu sağlamak için Türkiye, Suriye'yi parçalama ya da savaş kışkırtma potansiyeline sahip tüm aktörlerle ilişkisini sürdürmelidir. Suriye'ye yönelik bir diğer risk ise mezhep çatışması potansiyelidir. Suudi Arabistan ve İran'ın doğrudan, İsrail ve Irak gibi birçok ülkenin dolaylı bir şekilde kışkırtmaya çalıştığı Şii-Sünni eksenli etrafındaki çatışma, Türkiye'nin hiç istemediği bir durumdur. Türkiye'nin Suriye'de izlemesi gereken politika -bölgede daha önceden yaptığı ve şu anda da yapmaya çalıştığı gibi- iç savaşlardan ve mezhep savaşlarından uzak durmak, çatışmalarda taraf olmayıp, çatışmaları engellemeye çalışmaktır.⁴¹

Suriye'de yaşanan son gelişmeler, uluslararası kamuoyunun aldığı önlem ve tedbirlerin yetersizliğini bir kez daha göstermiştir. 25 Mayıs 2012 Cuma günü, Suriye güvenlik güçlerinin, Humus şehrinin Hula kasabasına tanklarla düzenlediği operasyonda çoğu çocuk ve kadın 108 kişi katledilmiştir. Katliam

sonrası Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'a uluslararası toplum siyasi baskıyı arttırmış, başta Türkiye olmak üzere çok sayıda devlet (AB üyesi ülkeler), ülkelerindeki Suriye büyükelçilerini sınır dışı etme kararı almıştır.⁴²

BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon da yapmış olduğu açıklamada Hula'da gerçekleşen ve çocuk, kadın demeden sivillerin katledilmesini kesinlikle kabul edilemez bir olay olarak değerlendirmiş ve sorumluların yargı önüne çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Suriye'de devam eden şiddeti zaten bir tür iç savaş olarak tanımlayarak, olayların Lübnan'a da etkileri olduğunu, Trablus ve Beyrut'ta yaşananlardan endişelendiklerini açıklamıştır. Acilen tüm şiddet olaylarının durması gerektiğine dikkat çeken Moon, şiddeti durdurup bu duruma son verecek olanın da Suriye hükümeti olduğunu söylemiştir.⁴³

Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamayla; Hula'daki olaylarla ilgili olarak insanlığa karşı suç niteliğindeki bu eyleme sessiz ve tepkisiz kalınmasının söz konusu olamayacağını, sivil halka karşı toplu bir katliama girişmelerin işledikleri bu vahim insanlık suçunun cezasız kalamayacağını belirtmiştir. Katliama karşı tek sesle, birlik içinde gerekli tepkileri vermenin uluslararası toplumun ortak sorumluluğu olduğunun altı çizilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda, Suriye Yönetimi'ne karşı yeni tedbirler alınması gerekli görülmüş ve Viyana Diplomatik İlişkiler Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca, Suriye'nin Ankara'daki Maslahatgüzarı ve Büyükelçilikteki diğer tüm diplomatik personelin 30 Mayıs 2012 tarihinden itibaren 72 saat içinde Türkiye'den ayrılması talep edilmiştir.⁴⁴

Sonuç

Türkiye-Suriye ilişkileri, genel seyir bakımından Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerinden çok fazla farklılık göstermemiştir. İnişli çıkışlı bir görüntüye sahip olan iki ülke ilişkileri, 2000'lerin başında olumlu bir seyir izlemeye başlamış, Türkiye'de 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ve dış politikada komşularla sıfır sorun politikasını hayata geçirmesiyle birlikte olumlu hava devam etmiştir. 2011 yılında tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alan Arap Baharı olarak adlandırılan, mevcut despotik yönetimlere karşı demokrasi taleplerini dile getiren kitlesel halk hareketleri, bir süre sonra Suriye'ye ulaşmıştır. Esad Yönetimi'nden beklenen, halkın taleplerini dikkate alarak reformları hayat geçirmeye başlamasıydı. Türkiye, bu konudaki temennisini Esad yönetimine iletmesine rağmen ortaya kan ve şiddet dolu bir tablo çıkmıştır. Halkın taleplerine karşı Esad yönetimi, şiddete başvurma yolunu seçince, Türkiye ile Suriye'nin yolları ayrıştı. Vizeleri kaldıran, ortak bakanlar kurulu toplayan, ortak projeler geliştiren iki ülke arasındaki olumlu hava, yerini gerilime bıraktı ve tekrar başa döndü. Suriye'deki yönetim sivillerin canını almaya devam ederken, Türkiye her türlü platformda Esad rejimine karşı daha ağır kararların alınması gerektiğini dillendirmiştir. Olumsuz gelişmeler, Türkiye-Suriye arasındaki ilişkinin 1998 öncesine dönmesine yol açmıştır.

Kaynakça

- Akın, Ahmet. (2011). Arap Baharının Suriye'ye Etkisi: Suriye İç Savaşa mı Sürükleniyor? Stratejik Analiz http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis_politika/suriye/arap_baharinin_suriyeye_etikisi.htm, (Erişim tarihi: 05 Mart 2012)
- Amnesty International. <www.amnesty.org>, <http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/Uluslararası%20Af%20C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20Y%C4%B1l%C4%B1k%20Rapor%202012.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2012).
- Aras, Bülent. Türkiye ve Suriye: Eski Düşmanlar Dostluğu Keşfetti, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/133/turkiye_ve_suriye_eski_dusmanlar_dostlugu_kesfetti, (Erişim tarihi: 01 Mart 2012).
- Arı, Tayyar. (2008). Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi (4. Baskı). Bursa: MKM .
- Arı, Tayyar. (2010). Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu. Bursa: MKM.
- Atlıoğlu, Yasin. (2009). Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi, Bilge Strateji Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, <http://www.bilgestrategi.com/store/dergi1/yasin.pdf>, (Erişim tarihi: 01 Mart 2012).
- Ayhan, Veysel. (2011). Suriye'de İktidar Mücadelesi, Uluslararası Toplumun Tepkisi ve Türkiye'nin Konumu, ORSAM Raporları. Rapor No: 42, Ankara, www.orsam.org.tr.
- Badran, Tony. (2006). "Divided They Stand: The Syrian Opposition", Mideast Monitor, V:1, No:3, http://www.mideastmonitor.org/issues/0609/0609_3.htm, (Erişim tarihi: 01 Mart 2012).
- Bekir, Ali Hüseyin. Türkiye'nin Suriye'de Yapabileceklerinin Limiti, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2584>, (Erişim tarihi: 02 Mart 2012).
- Cevahir, İdris. (2012). Yeni Başlayanlar İçin Arap Baharı, www.milatgazetesi.com, <http://www.milatgazetesi.com/2012/02/09/yeni-baslayanlar-icin-arap-bahari/> (Erişim tarihi: 06 Mart 2012).
- Dışişleri Bakanlığı. <www.mfa.gov.tr>, <http://www.mfa.gov.tr/suriye-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 29 Şubat 2012).
- Işık, Fehim (2012). Sona Doğru Yaklaşırken Suriye, Türkler ve Kürtler, www.ilkehaber.com, <http://www.ilkehaber.com/yazi/sona-dogru-yaklasirken-suriye-turkiye-ve-kurtler-3695.htm> (Erişim tarihi: 10 Mart 2012)
- Kılınç, Ramazan. (2000). "Esad Sonrası Suriye'de Değişim İmkânı", Stratejik Analiz Dergisi, Sayı:3.
- Kona, Gamze Güngörmüş. (2004). Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hukemli Dergisi (8), Antalya, ss.113-138, <http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=2844&part=1>, (Erişim Tarihi: 29 Şubat 2012)
- Kona, Gamze Güngörmüş. Bir Başka Suriye Analizi : Ne Babası Ne de Oğlu, <http://politikadergisi.com/makale/bir-baska-suriye-analizi-ne-babasi-ne-de-oglu-0>, (Erişim tarihi: 29 Şubat 2012).
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AUSB Yayınları, 1972.
- Leverett, Flynt. (2005). *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire* (I. Edition), Washington D.C.: Brokings Institution.
- Maden, Tuğba Evrim, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Sınırşan Sularda Örnek İşbirliği Olarak Asi Dostluk Barajı" 12.03.2012, ORSAM Raporları, Rapor No: 47, Ankara, 2011, www.orsam.org.tr

- NTVMSNBC. <www.ntvmsnbc.com>, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25319080/>, (Erişim tarihi: 08 Mart 2012).
- NTVMSNBC. www.ntvmsnbc.com, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25354202/>, (Erişim tarihi: 31 Mayıs 2012).
- Oran, Baskın. vd., (2004). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (7. Baskı), (Cilt I1 1980-2001). İstanbul: İletişim.
- Orhan, Oytun. (2011). Suriye’de Demokrasi Mi İç Savaş Mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye’ye Etkisi, ORSAM Raporları, Rapor No: 41, Ankara, www.orsam.org.tr.
- Özhan, Taha. (2011). ‘Ortadoğu’nun Siyasal Turnusolu: Suriye’, www.sabah.com.tr, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/Yazarlar/ozhan/2011/11/26/ortadogunun-siyasal-turnusolu-suriye>, (Erişim tarihi: 02 Mart 2012).
- Öztürkmen, Ali, Bilgay Duman ve Oytun Orhan (haz.), “Suriye’de Değişimin Ortaya Çıkarıldığı Toplum: Suriye Türkmenleri”, 12.03.2012, ORSAM Raporları, Rapor No: 83, Ankara, 2011, www.orsam.org.tr.
- Pehlivanoğlu, A. Öner. (2004). Ortadoğu ve Türkiye (1.Baskı). İstanbul: Kastaş.
- Strauss, Ekkehard. (2012). From Idea to Experience- Syria and the Responsibility to Protect, <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/from-idea-to-experience-syria-and-the-responsibility-to-protect/>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2012).
- Şakar, Orçun. (2006). 1990–2000 Yılları Arasında Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve ABD’nin Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ulutaş, Ufuk. (2011). ‘Suriye Devriminin Evrimi’, www.setav.org.tr, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=88976&q=suriye-devrimi-nin-evrimi>, (Erişim tarihi: 01 Mart 2012).
- Ulutaş, Ufuk. Bölme, Selin M. ve v.d., (2012). Suriye’de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=108383&q=suriye-de-aktorler-rejim-muhalefet-dini-yapi-ve-medya>, (Erişim tarihi: 20 Şubat 2012)
- Yılmaz, Nuh. ‘Arap Baharında Sahne Suriye’, <www.stargazete.com>, <http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.html>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2012).
- Yılmaz, Nuh. ‘Türk Dış Politikası Suriye’de İflas Etti mi?’, <www.sabah.com.tr>, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/2011/08/20/turk-dis-politikasi-suriyede-iflas-mi-etti>, (Erişim tarihi: 01 Mart 2012).

Notlar

- 1 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1972, s.6-7
- 2 A. Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004, s. 113.
- 3 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2008, s. 637.
- 4 Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", 29.02.2012, <http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=2844&part=1>
- 5 <http://www.mfa.gov.tr/suriye-kunyesi.tr.mfa>, 29.02.2012.
- 6 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> 03.03.2012
- 7 Oytun Orhan, "Suriye'de Demokrasi Mi İç Savaş Mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi," 05.03.2012, ORSAM Raporları, Rapor No: 41, Ankara, www.orsam.org.tr.
- 8 Ufuk Ulutaş, Selin M. Bölme ve v.d., "Suriye'de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya", 20.02.2012, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=108383&q=suriye-de-aktorler-rejim-muhalefet-dini-yapi-ve-medya>,
- 9 Oytun Orhan, "Suriye'de Demokrasi Mi İç Savaş Mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi," 05.03.2012, ORSAM Raporları, Rapor No: 41, Ankara, www.orsam.org.tr.
- 10 (<http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>), 01.03. 2012.
- 11 Ramazan Kılınç, (2000). "Esad Sonrası Suriye'de Değişim İmkânı", *Stratejik Analiz Dergisi*, sy: 3, 2000, s. 6.
- 12 Tony Badran, "Divided They Stand: The Syrian Opposition", *Mideast Monitor*, V:1, No:3, 2006, http://www.mideastmonitor.org/issues/0609/0609_3.htm, 01.03.2012.
- 13 Veyssel Ayhan, "Suriye'de İktidar Mücadelesi, Uluslararası Toplumun Tepkisi ve Türkiye'nin Konumu", 05.03.2012, *ORSAM Raporları*. Rapor No: 42, Ankara: 2011, s. 8., www.orsam.org.tr.
- 14 Flynt Leverett, *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, I. Edition, Washington D.C.: Brookings Institution, s.91.
- 15 Ayhan, "Suriye'de İktidar Mücadelesi, Uluslararası Toplumun Tepkisi ve Türkiye'nin Konumu", s. 10.
- 16 İdris Cevahir, "Yeni Başlayanlar İçin Arap Baharı", 06.03.2012., www.milatgazetesi.com, <http://www.milatgazetesi.com/2012/02/09/yeni-baslayanlar-icin-arap-bahari/> .
- 17 Nuh Yılmaz, "Arap Baharında Sahne Suriye", 10.03. 2012, <www.stargazete.com>, <http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.html>.
- 18 Ahmet Akın, (2011) "Arap Baharının Suriye'ye Etkisi: Suriye İç Savaşa mı Sürükleniyor?", 05.03.2012, *Stratejik Analiz*, 2011. [http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis_politika/suriye/arap_baharinin_suriyeye_etkisi.htm](http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis-politika/suriye/arap_baharinin_suriyeye_etkisi.htm)
- 19 Fehim Işık, "Sona Doğru Yaklaşırken Suriye, Türkler ve Kürtler", 10.03.2012, www.ilkehaber.com, <http://www.ilkehaber.com/yazi/sona-dogru-yaklasirken-suriye-turkiye-ve-kurtler-3695.htm> .
- 20 "Rusya BM'yi Pes Ettirdi", 08.03.2012, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25319080/>,
- 21 Ekkehard Strauss, "From Idea to Experience- Syria and the Responsibility to Protect", 15.03.2012, <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/from-idea-to-experience-syria-and-the-responsibility-to-protect/>.
- 22 "Uluslararası Af Örgütü Yıllık Raporu 2012: Dünyada İnsan Haklarının Durumu",

- 15.03.2012, <http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/UluslararasıC4%B1%20Af%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20Y%C4%B11%C4%B1k%20Rapor%202012.pdf>.
- 23 “Suriye’nin Savaşı Beyrut’a Sıçradı”, 25.05.2012, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25350926/>.
- 24 Nuh Yılmaz, “Türk Dış Politikası Suriye’de İflas Etti mi?”, 01.03.2012, <www.sabah.com.tr>, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/2011/08/20/turk-dis-politikasi-suriyede-iflas-mi-etti>.
- 25 Ali Öztürkmen, Bilgay Duman ve Oytun Orhan (haz.), “Suriye’de Değişimin Ortaya Çıkarıldığı Toplum: Suriye Türkmenleri”, 12.03.2012, ORSAM Raporları, Rapor No: 83, Ankara, 2011, www.orsam.org.tr.
- 26 Baskın Oran ve vd., (2004). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 7. Baskı, (Cilt I 1980-2001). İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 140.
- 27 Orçun Şakar, “1990–2000 Yılları Arasında Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve ABD’nin Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.58.
- 28 Gamze Güngörmüş Kona, “Bir Başka Suriye Analizi: Ne Babası Ne de Oğlu”, 29.02.2012, <http://politikadergisi.com/makale/bir-baska-suriye-analizi-ne-babasi-ne-de-oglu-0>.
- 29 <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, 02.03.2012.
- 30 Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 638.
- 31 Bülent Aras, “Türkiye ve Suriye: Eski Düşmanlar Dostluğu Keşfetti”, 01.03.2012, http://www.tasam.org.tr-TR/Icerik/133/turkiye_ve_suriye_eski_dusmanlar_dostlugu_kesfetti.
- 32 Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, s. 128.
- 33 Yasin Atloğlu, “Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi”, 01.03.2012, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 72. <http://www.bilgestrateji.com/store/dergi1/yasin.pdf>.
- 34 Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 638.
- 35 Tayyar Arı, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 155.
- 36 Tuğba Evrim Maden, “Türkiye-Suriye İlişkileri: Sınırşan Sularda Örnek İşbirliği Olarak Asi Dostluk Barajı” 12.03.2012, *ORSAM Raporları*, Rapor No: 47, Ankara, 2011, www.orsam.org.tr
- 37 <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, 15.03.2012.
- 38 Taha Özhan, “Ortadoğu’nun Siyasal Turnusolu: Suriye”, 02.03.2012, www.sabah.com.tr, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/Yazarlar/ozhan/2011/11/26/ortadogunun-siyasal-turnusolu-suriye>.
- 39 Ali Hüseyin Bekir, “Türkiye’nin Suriye’de Yapabileceklerinin Limiti”, 02.03.2012, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2584>.
- 40 Ufuk Ulutaş, “Suriye Devriminin Evrimi”, 01.03.2012, www.setav.org.tr, <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=88976&q=suriye-devrimi-nin-evrimi>.
- 41 Yılmaz, <http://www.sabah.com.tr/Perspektif/2011/08/20/turk-dis-politikasi-suriyede-iflas-mi-etti>, 01.03.2012
- 42 “Annan’la Görüşürken Esad’a Darbe”, 30.05.2012, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25353495/>.
- 43 “Suriye’de İç savaş Yaşanıyor”, 31.05.2012, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25354202/>,
- 44 http://www.mfa.gov.tr/no_-151_-30-mayis-2012_-suriye-hk_.tr.mfa, 30.05.2012.